

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Природничо-економічний факультет
Кафедра біології та екології

Кваліфікаційна робота
магістра

з теми: **«АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ЗБЕРЕЖЕННЯ
БІОРІЗНОМАНІТТЯ В УКРАЇНІ ТА ЄВРОПІ»**

Виконала:
здобувачка вищої освіти
В1-М22 групи
спеціальності 091 Біологія
Безнюк Діана Михайлівна

Керівник: **Григорчук І.Д.**,
кандидат біологічних наук, доцент
кафедри біології та екології

Рецензент: **Оптасюк О.М.**,
кандидат біологічних наук, доцент
кафедри біології та екології

Кам'янець-Подільський – 2023 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 БІОРІЗНОМАНІТТЯ. МІЖНАРОДНІ ДОКУМЕНТИ ЗІ ЗБЕРЕЖЕННЯ БІОРІЗНОМАНІТТЯ.....	31 7
1.1 Поняття біорізноманіття	7
1.2 Важливість біорізноманіття для України.....	7
1.3 Основні загрози біорізноманіттю	8
1.4 Міжнародні угоди зі збереження біорізноманіття.....	15
1.5 Стратегія сталого розвитку, її цілі.....	20
1.6 Роль освіти та навчання у збереженні біорізноманіття.....	35
РОЗДІЛ 2 ЄВРОПЕЙСЬКІ ЦІЛІ ЩОДО ЗБЕРЕЖЕННЯ БІОРІЗНОМАНІТТЯ ТА КЛІМАТИЧНИХ ЗМІН	40 40
2.1 Європейський зелений курс.....	40
2.2 Стратегія біорізноманіття ЄС до 2030 року: Повернення природи у наше життя	46 46
РОЗДІЛ 3 ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ УКРАЇНИ У СФЕРІ ЗБЕРЕЖЕННЯ БІОРІЗНОМАНІТТЯ І ЗМІНИ КЛІМАТУ	51 51
3.1 Завдання у сфері довкілля та клімату перед Україною, як кандидата в члени країн ЄС	51 51
3.2 Відповідність державної політики України у сфері збереження біорізноманіття пріоритетам та цілям Європейського зеленого курсу....	64 64
ВИСНОВКИ	88
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	92
ДОДАТКИ	100

ВСТУП

Актуальність теми. Біологічне різноманіття є основою для існування людини. Клімат, ландшафт, склад атмосферного повітря, ґрунти, продукти харчування та сировина – це лише частина переліку життєво необхідних екосистемних послуг, яким людство завдячує біорізноманіттю [25, 43]. Біологічні ресурси Землі є життєво необхідними для економічного та соціального розвитку людства. Однак, сьогодні, як ніколи, існує велика загроза існуванню видів та екосистем і власне самої людини. Загрозливими темпами продовжується вимирання видів, викликане діяльністю людини [43, 46]. Так, за оцінками фахівців, за останні декілька століть внаслідок людської діяльності темпи зникнення видів зросли майже в 1000 разів, порівняно зі звичайними темпами, характерними для різних етапів історії Землі. Діяльність людини серйозно порушила стан довкілля, в тому числі безпрецедентно скоротила частку територій, зайнятих природними екосистемами, що є середовищем існування більшості біологічних видів. Втрата біологічного різноманіття є однією з глобальних екологічних проблем [25, 42, 57]. Головними факторами впливу людини на довкілля є знищення і трансформація природних екосистем, надмірна експлуатація природних ресурсів, забруднення довкілля. Потужним фактором зміни довкілля стали глобальні зміни клімату, що відбуваються внаслідок дії антропогенних чинників [60]. Цей фактор викликає різноманітні наслідки: зміни ареалів видів рослин і тварин, зміни міграційних шляхів тварин, зміни життєвих циклів видів, їхньої продуктивності, взаємовідносин з іншими видами тощо.

З огляду на це світова спільнота згуртувалася навколо загрози втрати біорізноманіття та було підготовлено і ратифіковано ряд документів [24, 26]. Так, на міжнародному рівні, боротьба зі зміною клімату та втратами біорізноманіття провадиться через дві різні угоди – Рамкову конвенцію ООН зі зміни клімату і Конвенцію ООН про біологічне різноманіття [24, 26]. В межах, кожної з них укладені додаткові документи, метою яких є стабілізація

концентрації парникових газів в атмосфері, збереження біологічного різноманіття, стале використання його компонентів та справедливий і рівноправний розподіл вигод від використання генетичних ресурсів [25].

Своєю чергою, Європейський союз у 2019 році розробив новий план свого розвитку та представив Європейський зелений курс, основною метою якого є перетворення Європи до 2050 року на перший кліматично-нейтральний континент, тобто місце, де усі викиди парникових газів, спричинені людською діяльністю, поглинатимуться екосистемами та технологіями уловлювання і зберігання вуглецю [6, 7, 35, 49]. В структурі Європейського Зеленого Курсу було презентовано «Стратегію біорізноманіття ЄС до 2030 року: Повернення природи у наше життя» [43, 57]. Згідно цих документів, країни ЄС прагнуть не лише зберегти на існуючому рівні біорізноманіття та сукупність екосистемних послуг, що надаються природними комплексами, а й стати протягом найближчого десятиліття світовим лідером зі збереження та відновлення природи, подаючи приклад іншим країнам [42, 43].

Україна також долучилася до Європейського Зеленого Курсу та Стратегії збереження біорізноманіття та має певні зобов'язання перед Європейським Союзом відповідно до Угоди про асоціацію та надання статусу кандидата на членство в ЄС [14, 23, 29, 40, 41].

Однак, не дивлячись на різні документи у сфері охорони біорізноманіття та зміни клімату, у світі спостерігаються негативні тенденції, що вимагає невідкладних справ. Перед Україною ж стоїть надскладне завдання не лише привести законодавство у відповідність до норм і стандартів ЄС, а й забезпечити його практичну реалізацію та застосування [20, 32, 38]. Це потребує тривалого часу, велику кількість фінансових, людських та експертних ресурсів.

З огляду на важливість питань збереження біорізноманіття, **метою нашої роботи** є аналіз сучасного стану збереження біорізноманіття в Україні та Європі.

Для досягнення мети були поставлені такі **завдання**:

- Проаналізувати важливість біорізноманіття та його основних загроз;
- Проаналізувати міжнародні документи зі збереження біорізноманіття та зміни клімату;
- Охарактеризувати Європейські цілі щодо збереження біорізноманіття;
- З'ясувати Євроінтеграційні зобов'язання України у сфері збереження біорізноманіття і зміни клімату та стан виконання цих завдань.

Об'єкт дослідження – біологічне різноманіття.

Предмет дослідження – сучасний стан збереження біорізноманіття в Україні та Європі.

Методи дослідження. Під час написання роботи використовували загальнонаукові методи, такі як аналіз, порівняння, аналогія та узагальнення. При написанні та підготовці роботи дотримувалися правил з техніки безпеки та охорони праці [34].

Практичне значення одержаних результатів. Результати дослідження можуть бути використані у процесі викладання біологічних та екологічних дисциплін у загальноосвітніх закладах освіти та закладах вищої освіти.

Апробація результатів дослідження. Результати роботи були представлені на Міжнародній науково-практичній конференції «Подільські читання-2023: комунікаційні стратегії для реалізації геоекологічних ініціатив та проєктів», присвяченої 30-річчю першого набору на спеціальність «Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування» у Тернопільському національному педагогічному університеті ім. В. Гнатюка (Тернопіль, 2-3 листопада 2023 р.).

Публікації. За результати роботи на Міжнародній науково-практичній конференції «Подільські читання-2023: комунікаційні стратегії для реалізації геоекологічних ініціатив та проєктів», присвяченої 30-річчю першого набору на спеціальність «Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване

природокористування» у Тернопільському національному педагогічному університеті ім. В. Гнатюка (Тернопіль, 2-3 листопада 2023 р.) опубліковано статтю «Роль освіти та навчання у збереженні біорізноманіття».

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, 3-х розділів, висновків, списку використаних джерел, що містить 61 найменувань. Загальний обсяг роботи становить 114 сторінок.

ВИСНОВКИ

1. Біорізноманіття – це різноманітність живих організмів з усіх джерел, включаючи, наземні, морські та інші водні екосистеми і екологічні комплекси, частиною яких вони є; це поняття, що включає в себе різноманітність у рамках виду, між видами і різноманітність екосистем.
2. Біорізноманіття забезпечує гармонійне існування людини в безпечному середовищі та можливість існування і розвиток багатьох екосистемних послуг: заготівля і реалізація очерету та лісових ресурсів, мисливство, рибальство, випасання худоби, туристично-рекреаційні послуги тощо.
3. Втрата біологічного різноманіття є однією з глобальних екологічних проблем, основними причинами якого є зміни в земле- та морекористуванні, надмірне використання природних ресурсів, зміна клімату, забруднення та інвазійні чужорідні види. Головним чинником втрати біорізноманіття є діяльність людини, яка серйозно порушила стан довкілля, в тому числі безпрецедентно скоротила частку територій, зайнятих природними екосистемами, що є середовищем існування більшості біологічних видів. Своєю чергою, це призводить до глобальних змін клімату та ще більшої втрати біорізноманіття.
4. Боротьба зі зміною клімату та втратами біорізноманіття на міжнародному рівні провадиться через дві різні угоди – *Рамкову конвенцію ООН зі зміни клімату* і *Конвенцію ООН про біологічне різноманіття*. В межах Рамкової конвенції ООН зі зміни клімату, метою якої є стабілізація концентрації парникових газів в атмосфері, укладені *Киотський протокол* та *Паризька угода*. Конвенція ООН про біологічне різноманіття, метою якої є збереження біологічного

різноманіття, стале використання його компонентів та справедливий і рівноправний розподіл вигод від використання генетичних ресурсів, має такі додаткові угоди як *Картахенський протокол про біобезпеку*, *Нагойський протокол*, *Стратегічний план у сфері збереження та сталого використання біорізноманіття на 2011–2020 роки* та *Куньмінсько-Монреальську глобальну рамкову програму з біорізноманіття*.

5. *Конвенція про біологічне різноманіття*, як міжнародний договір, визначає спільну проблему, встановлює загальні цілі, політику та загальні зобов'язання, проте відповідальність за досягнення її цілей значною мірою лежить на самих країнах. Відповідно до Конвенції уряди країн зобов'язуються зберігати та раціонально використовувати біорізноманіття, від них вимагається розробка національних стратегій і планів дій із збереження біорізноманіття та інтеграція їх у більш широкі національні плани щодо довкілля та розвитку.
6. Біорізноманіття, як своєрідний природний механізм підтримання умов життя людства, лежить в основі можливостей сталого розвитку та економіки у майбутньому. Саме тому, серед Цілей сталого розвитку виділяють природоохоронні цілі, які є основою решти стратегічних завдань. Досягнення деяких Цілей має позитивну динаміку, для інших – потребує негайних невідкладних справ. Згідно зі щорічним звітом ООН про виконання Цілей сталого розвитку у 2023 році, наслідки кліматичної кризи, війни в Україні, слабкої світової економіки та тривалих наслідків пандемії COVID-19 виявили слабкі сторони у досягненні Цілей. Україна, як і інші країни-члени ООН, приєдналася до глобального процесу забезпечення сталого розвитку. Є позитивна та негативна динаміка у досягненнях ЦСР з питань біорізноманіття в Україні, що потребує суттєвих реформ та рішень у законодавстві та різних сферах економіки, включаючи енергетику, промисловість, агропромисловий комплекс, транспорт, водне, лісове і житлово-

комунальне господарства, землекористування, а також охорону здоров'я, збереження і відтворення екосистем.

7. Ключовими у збереженні біорізноманіття та у подоланні кліматичної кризи є освіта, навчання, обізнаність і сприйняття. Дії, пов'язані з навколишнім середовищем і кліматом, повинні розглядатися в перспективі навчання протягом усього життя.
8. Для вирішення кліматичних та екологічних проблем Європейський союз розробив новий план свого розвитку та представив Європейський зелений курс. Основною метою Зеленого Курсу є перетворення Європи до 2050 року на перший кліматично-нейтральний континент, тобто місце, де усі викиди парникових газів, спричинені людською діяльністю, поглинатимуться екосистемами та технологіями уловлювання і зберігання вуглецю. Для цього був розроблений План дій до 2030 року для різних секторів.
9. В структурі Європейського Зеленого Курсу (ЄЗК) було презентовано «Стратегію біорізноманіття ЄС до 2030 року: Повернення природи у наше життя». Документ покликаний досягнути глобальних цілей, поставлених Європейською Зеленою Угодою та Рамковою конвенцією ООН з охорони біорізноманіття, а в деяких питаннях — і перевершити їх. Країни ЄС прагнуть не лише зберегти на існуючому рівні біорізноманіття та сукупність екосистемних послуг, що надаються природними комплексами, а й стати протягом найближчого десятиліття світовим лідером зі збереження та відновлення природи, подаючи приклад іншим країнам.
10. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, а також надання Україні статусу кандидата на членство в ЄС означає необхідність реформування та масштабної трансформації країни, що включатиме наближення до європейського законодавства та політики в усіх сферах. Наближення до членства в ЄС для України є надскладним завданням та вимагатиме від країни надзусиль та

консолідації усіх зацікавлених сторін процесу. Україні необхідно не лише привести законодавство у відповідність до норм і стандартів ЄС, а й забезпечити практичну реалізацію та застосування такого законодавства. Це потребує тривалого часу, велику кількість фінансових, людських та експертних ресурсів.

11. Україна долучилася до Європейського Зеленого Курсу та Стратегії збереження біорізноманіття. Під час створення Дорожньої карти синхронізації з ЄС у напрямі Європейського зеленого курсу європейські партнери порадили Україні зосередитися на виконанні ініціатив з енергоефективності, трансформації вугільних регіонів, водневої енергетики та розбудови інфраструктури кліматичного врядування, фіналізації важливих стратегій у різних напрямках. Для досягнення поставлених цілей Стратегії збереження біорізноманіття Україні потрібно виконати ще багато завдань.
12. Нажаль, Україна веде війну за право на існування, і захист нашої держави, безпека наших людей і збереження наших цінностей є першочерговою задачею. 21% нашої території досі окуповано і кожного дня йде боротьба за виживання. Але в той же час деокуповані та постраждалі території відновлюються та відбудовуються, Україна отримує підтримку від міжнародних партнерів, включно з ЄС. Це є шансом на відновлення України після війни у сталий та зелений спосіб, що буде важливим для розвитку конкурентоспроможної економіки та комфортного життя населення. ЄЗК має стати дороговказом для України під час відновлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. В Україні з'являться три нові природні парки. Режим доступу до ресурсу: <https://www.dw.com/uk/v-ukraini-ziavliatsia-try-novi-prirodni-parku-a-60320537/a-60320537> (дата звернення Серп 2, 2023).
2. Відповідність державної політики України у сфері збереження біорізноманіття пріоритетам та цілям Європейського зеленого курсу. http://epi.org.ua/wp-content/uploads/2022/02/YEZK_bioriznomanittya_fin.pdf (дата звернення Верес 21, 2023).
3. Добровільний національний огляд щодо цілей сталого розвитку в Україні. <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=a0fc2a99-ada3-4a6d-b65b-cb542c3d5b77&title=DobrovilniiNatsionalniiOgliadSchodoTsileiStalogoRozvitkuVUkraini> (дата звернення Лип 22, 2023).
4. Довідник у сфері *acquis communautaire* довкілля та зміни клімату. Довідник. Ресурсно-аналітичний центр «Суспільство і довкілля». 2018. 207 с. <https://www.rac.org.ua/priorytety/ekologichnyy-vymir-evropeyskoyi-integratsiyi/dovidnyk-acquis-communautaire-u-sferi-dovkillya-ta-zminy-klimatu-2023> (дата звернення Жовт 2, 2023).
5. Екологічна відповідальність: досвід ЄС та можливості для України. Аналітичний документ. Ресурсно-аналітичний центр «Суспільство і довкілля». 2018. <https://www.rac.org.ua/uploads/content/447/files/webenvironmental-liabilityua2018.pdf> (дата звернення Жовт 21, 2023).
6. Європейський Зелений Курс. <https://ecoaction.org.ua/ievropejskyj-zelenuj-kurs.html> (дата звернення Жовт 14, 2023).
7. Європейський зелений курс. https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en (дата звернення Жовт 14, 2023).

8. Закон України «Про благоустрій населених пунктів». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-15#n21> (дата звернення Жовт 12, 2023).
9. Закон України «Про екологічну мережу України» (від 24.06.2004 № 1864-IV). <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1864-15> (дата звернення Лист 2, 2023).
10. Закон України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки» (від 21.09.2000 № 1989-III). <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1989-14> (дата звернення Лист 4, 2023).
11. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (від 25.06.1991 № 1264-XII). <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12> (дата звернення Лист 1, 2023).
12. Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» (від 23.05.2017 № 2059-VIII). <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19> (дата звернення Лист 6, 2023).
13. Закон України, від 1992.06.16, № 2456-XII «Про природно-заповідний фонд України». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text> (дата звернення Лист 6, 2023).
14. Закон України «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» від 16.09.2014 № 1678-VII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18#Text> (дата звернення Черв 24, 2023).
15. Закон України «Про рослинний світ» (від 09.04.1999 № 591-XIV). <http://zakon.rada.gov.ua/laws/main/591-14> (дата звернення Лист 4, 2023).

16. Закон України «Про стратегічну екологічну оцінку» (від 20.03.2018 № 2354-VIII). <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2354-19> (дата звернення Жовт 4, 2023).
17. Закон України від 2001.12.13, № 2894-III «Про тваринний світ». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2894-14#Text> (дата звернення Жовт 19, 2023).
18. Закон України «Про управління відходами». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20#Text> (дата звернення Жовт 19, 2023).
19. Закон України «Про Червону книгу України» (від 07.02.2002 № 3055-III). <http://zakon.rada.gov.ua/laws/main/3055-14> (дата звернення Жовт 17, 2023).
20. Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> (дата звернення Жовт 18, 2023).
21. Залучення громадськості та науковців до проектування мережі Емеральд (Смарагдової мережі) в Україні; Куземко А.А., Ред.; Київ, 2017.
22. Збереження диких запилювачів: шляхи вирішення. <https://www.syngenta.ua/news/novini-kompaniyi/zberezhennya-dikih-zapilyuvachiv-shlyahi-virishennya> (дата звернення Верес 4, 2015).
23. Картування зобов'язань у сфері довкілля та зміни клімату: підготовка до вступу в ЄС. Аналітичний документ; Ресурсно-аналітичний центр «Суспільство і довкілля», 2023.
24. Конвенція про охорону біологічного різноманіття від 1992 року. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_030#Text (дата звернення Верес 28, 2023).
25. Конвенція про біологічне різноманіття. П'ятий національний звіт України. Міністерство екології та природних ресурсів України, 2015.

- 68 с. <https://www.cbd.int/doc/world/ua/ua-nr-05-uk.pdf> (дата звернення Верес 18, 2023).
26. Конвенція ООН про зміни клімату від 09.05.1992 http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_044 (дата звернення Верес 18, 2023).
27. Костюшин В.А., Губар С.І., Домашлінець В.Г. Стратегія розвитку моніторингу біологічного різноманіття в Україні. Київ, 2009.
28. Куньмінсько-Монреальська Глобальна Структура Біорізноманіття: Спілкування, освіта, обізнаність і сприйняття. <https://www.cbd.int/gbf/communication/> (дата звернення Верес 15, 2023).
29. Майбутнє Угоди про асоціацію між Україною та ЄС: довідки та клімат. Аналітична записка. Ресурсно-аналітичний центр «Суспільство і довідки», 2020.
30. Мінприроди розробило Національну стратегію щодо поводження з видами-вселенцями інвазійними чужорідними видами флори і фауни в Україні на період до 2030 року. <https://mepr.gov.ua/news/33369.html> (дата звернення Лист 24, 2023).
31. Національна доповідь «Цілі Сталого Розвитку: Україна». К.: Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, 2017. <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=6f446a44-9bba-41b0-8642-8db3593e696e&title=NatsionalnaDopovid-tsiliStalogoRozvitku-Ukraina-> (дата звернення Лист 4, 2023).
32. Національна економічна стратегія на період до 2030 року. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#n25> (дата звернення Жовт 4, 2023).
33. Оселищна та Пташина Директиви ЄС : мета, структура та український контекст. https://d2ouvy59p0dg6k.cloudfront.net/downloads/habitat_and_bird_directives_protos.pdf (дата звернення Жовт 8, 2023).

34. Основи охорони праці: Підручник. 21ге видання, доповнене та перероблене. Ткачук К. Н., Халімовський М.О., Ред.; К.: Основа, 2006.
35. Офіційний сайт Європейського Союзу. https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en (дата звернення Жовт 9, 2023).
36. Постанова Кабінету Міністрів України від 29.08.2002 № 1286 «Про затвердження Положення про Зелену книгу України». <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1286-2002-п> (дата звернення Жовт 10, 2023).
37. Про затвердження Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2021-2027 роки. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/408-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення Лист 10, 2023).
38. Про затвердження Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на період до 2025 року | Кабінет Міністрів України. <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnogo-planu-dij-z-ohoroni-navkolishnogo-prirodnogo-seredovishcha-na-period-do-2025-roku-i210421-443> (дата звернення Лист 22, 2023).
39. Про затвердження Правил утримання зелених насаджень у населених пунктах України. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/z0880-06#Text> (дата звернення Лист 1, 2023).
40. Про утворення міжвідомчої робочої групи з питань координації подолання наслідків зміни клімату в рамках ініціативи Європейської Комісії «Європейський зелений курс». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/33-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення Лист 4, 2023).
41. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 22.09.2004 № 675-р «Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми збереження біорізноманіття на 2005–2025 роки» –

- <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-2004-p> (дата звернення Жовт 8, 2023).
42. Стан відображення в програмних документах України та статус реалізації положень Конвенції ООН про охорону біологічного різноманіття. Аналітичний звіт. Жовтень 2017. https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/UNDP_ReportVasilyk_Web_1.pdf (дата звернення Жовт 11, 2023).
 43. Стратегія біорізноманіття ЄС до 2030 року: Повернення природи у наше життя. Звернення Комісії до Європейського Парламенту, Ради, Європейського Економічно-Соціального Комітету та Комітету Регіонів (неофіційний адаптований переклад українською). Куземко А.А., Ред.; Чернівці : Друк Арт, 2020.
 44. Указ Президента України «Про деякі заходи щодо збереження та відтворення лісів». <https://www.president.gov.ua/documents/2282021-39089> (дата звернення Жовт 7, 2023).
 45. Цілі сталого розвитку в Україні. <https://ukraine.un.org/uk> (дата звернення Верес 28, 2023).
 46. Шостий національний звіт про виконання Україною Конвенції ООН про охорону біологічного різноманіття. Українська версія, грудень 2018 р. <https://www.cbd.int/doc/nr/nr-06/ua-nr-06-uk.pdf> (дата звернення Верес 29, 2023).
 47. 3 Billion Trees Pledge. https://ec.europa.eu/environment/3-billion-trees_en (accessed Oct 2, 2023).
 48. Cambridge University: Shaping climate education – a view from COP27. <https://www.cambridge.org/news-and-insights/insights/Shaping-climate-education-a-view-from-COP27> (accessed Oct 16, 2023).
 49. Communication from the commission. The European Green Deal. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52019DC0640&from=ET> (accessed Oct 14, 2023).

50. Conservation and sustainable all of pollinators. <https://www.cbd.int/doc/c/ca37/8073/bcc8bf627c0d00bdb6f4ab9a/sbstta-22-10-en.pdf> (accessed Oct 12, 2023).
51. EU Biodiversity Strategy Actions Tracker. <https://dopa.jrc.ec.europa.eu/kcbd/actions-tracker/#EU%20NATURE%20RESTORATION%20PLAN> (accessed Oct 3, 2023).
52. EU Biodiversity Strategy Dashboard. <https://dopa.jrc.ec.europa.eu/kcbd/dashboard/#COHERENT%20NETWORK%20OF%20PROTECTED%20AREAS> (accessed Nov 3, 2023).
53. EU Pollinators Initiative. https://ec.europa.eu/environment/nature/conservation/species/pollinators/policy_en.htm (accessed Nov 3, 2023).
54. Green City Accord: ceremony for signatories. https://ec.europa.eu/environment/news/green-city-accord-ceremony-signatories-2021-07-22_en (accessed Nov 4, 2023).
55. New EU forest strategy for 2030. https://ec.europa.eu/environment/strategy/forest-strategy_en (accessed Sept 17, 2023).
56. Progress in the implementation of the EU Pollinators Initiative. https://ec.europa.eu/environment/pdf/nature/conservation/species/pollinators/Progress_in_the_implementation_of_the_EU_Pollinators_Initiative.pdf (accessed Aug 6, 2023).
57. Questions and Answers: EU Biodiversity Strategy for 2030 – Bringing nature back into our lives. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_20_886 (accessed Oct 20, 2023).
58. Regulation (EU) No 1143/2014 of the European Parliament and of the Council of 22 October 2014 on the prevention and management of the introduction and spread of invasive alien species. <https://eur->

lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:JOL_2014_317_R_0003
(accessed Nov 23, 2023).

59. The Sustainable Development Goals Report 2023: Special Edition.
<https://unstats.un.org/sdgs/report/2023/> (accessed Sept 7, 2023).
60. UNEP and Biodiversity. https://www.unep.org/unep-and-biodiversity?_ga=2.141360562.1630766004.1661203745-120134052.1634700687 (accessed Nov 7, 2023).
61. Youth demands for quality climate change education.
<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000383615/PDF/383615eng.pdf.multi> (accessed Nov 27, 2023).